

7.

Versszövegek szemantikai összetettségének mérése – egy módszertani javaslat

SIMON GÁBOR

„[T]here is nothing more practical than a good theory.”
(Arthur Graesser–Morton Gernsbacher–Susan Goldman)

1. Problémafelvetés

Az alábbi két versszöveg egyaránt a magyar költésztörténet klasszikusan modern korszakában keletkezett, s mindegyik azonos címet visel: *Február*. Az (1) szöveg Kosztolányi Dezső költeménye, a (2) Radnóti Miklósé.¹

- (1) Halvány ezüsfüst futja be a fákat,
a téli reggel éles, zúzmarás.
Olykor, mikor lehúzzuk téli kesztyűnk,
belénk harap a fagy s mi sírni kezdünk,
mert fáj a seb, mint a farkasmarás.

- (2) Ujra lebeg, majd letelepszik a földre,
végül elolvad a hó;
csordul, utat váj.
Mevillan a nap. Mevillan az ég.
Mevillan a nap, hunyorint.
S íme fehér hangján
rábéget a nyáj odakint,
tollát rázza felé s cserren már a veréb.

E tanulmány középpontjában az a meglehetősen bonyolult kérdés áll, hogy vajon melyik versszöveg összetettebb, másként fogalmazva, melyik szöveg megértése vár el nagyobb fokú mentális erőfeszítéseket.

Hogy egyáltalán megkísérelhessük a válaszadást, a kérdéskört a következőképpen szükséges pontosítani és leszűkíteni:

---

¹A versek forrása: Kosztolányi Dezső: *Negyven pillanatkép*, <http://mek.oszk.hu/00700/00753/html/vers1302.htm#20>. Radnóti Miklós: *Naptár*, <http://mek.oszk.hu/01000/01018/01018.htm#cim32>.

(i) Hogyan határolható körül a szövegjelentés komplexitása? Noha a megértés a szöveg és a befogadói elme interakciójának eredménye, a szemantikai összetettség problémáját ezúttal csupán a szövegértelem aspektusából, azaz „offline” perspektívából közelítem meg. Az eredeti kérdés megválaszolásához azonban, amely szövegek jelentésbeli összetettségének összevetésére irányul, nem csupán az egyes szövegjelentések körülhatárolása, hanem kvantifikálásuk is szükséges, ezért az eredeti kérdéskör másik részkérdése:

(ii) Miként mérhető a szövegjelentés komplexitása? A Petőfi S. János nevéhez fűződő szemiotikai textológia az első kérdés megválaszolását segíti, a szövegjelentés modellálásában bizonyul majd termékeny kiindulópontnak. Ennek bemutatása során amellet is érvelni fogok, hogy a szemiotikai textológia és a kognitív szövegnyelvészet között számos párhuzam kínálkozik, azok felismerése pedig jótékonyan hathat a magyar szövegtani kutatásokra. Egyfelől megkönnyíti a nemzetközi kognitív nyelvészeti eredmények integrálását (nem annyira versengő, mint inkább diskurzusba kerülő horizontokként értelmezve a szemiotikai és a kognitív textológiát); másfelől a kontinuitás lehetőségét is kínálja, hiszen a Petőfi S.-féle keretben már artikulálódó kérdésekre újszerű válaszok adhatók a kognitív szemléletű vizsgálatok és modellek áttekintésével. A teoretikus megalapozást követően tehát a kognitív szövegnyelvészet eredményeinek bevonásával teszek kísérletet mérési módszer kidolgozására, újra és újra érvényesítve eközben a szemiotikai textológia belátásait.

Mindezek alapján a tanulmány a következőkben újrafogalmazza a középpontba helyezett problémát a szemiotikai textológia kiindulópontjából (2.), majd kiemeli a szemiotikai textológiai és a kognitív szemléletű szövegmagyarázat bizonyos jellemzőit, hogy azok kapcsolódási pontjai is láthatóvá váljanak (3.). Ezt követően pontosítja a versszövegek szemantikai komplexitására irányuló kérdés háttérfeltevéseit és módszertani megfontolásait, hogy azokra alapozva bemutasson egy saját megoldási javaslatot a mérhetőség problémájára (4.) A tanulmányt a javaslat alkalmazásának bemutatása (5.), valamint összegzés és kitekintés (6.) zárja.

2. A probléma újrafogalmazása

Általánosan fogalmazva a kognitív szövegnyelvészet a szövegek befogadását megismerési eseményként vizsgálja, vagyis azt próbálja feltárni, miként alkotjuk és értjük meg azokat. A mindenkor befogadó perspektívájából ez a bonyolult folyamat három alfolyamatra mindenképpen tagolható: a szöveg primer feldolgozására (*text processing*, azaz az elsődleges értelemben vett megértés), a szövegértelem mentális modellálására (*text representation*, a szövegvilág imaginatív kialakítása), végül a szöveg jelentésének értelmezésére (*text interpretation*, a szövegértelem átfogó megalkotása és az azon túlmutató jelentések kialakítása).

A szemiotikai textológia szövegmodelljét alapul véve (Petőfi S.–Benkes 1992: 24–39-ből kiindulva) a fenti hármas tagolásnak egy másik hármasság feleltethető meg aszerint, hogy milyen forrása van a kialakuló szövegjelentésnek, és miként rétegződnek e források egymásra a befogadásban. Eszerint a primer megértés voltaképpen a fogalmi verbális sensus feldolgozása (ez az értelem aspektusa). Erre épül, valamint ezt gazdagítja a reprezentáció során a fogalmi nemverbális sensus (észlelet) és a nem fogalmi sensus (tapasztalat) feldolgozása, ily módon a teljes Se (sensus), továbbá a Fo (formatio, a vehikulumhoz rendelhető formai felépítés) együttes megértése. Az értelmezés mindezt a szöveg vehikulumának (fizikai megjelenési formájának), illetve a szövegben utalttá tett világfragmentumnak (relatum) a feldolgozásával, tehát a szöveggép (Ve(Im)) és a referenciális jelenet(sor) (Re(Im)) mentén teljesíti ki.²

Mindezek alapján a szövegjelentés komplexitására irányuló kérdés a következő módon fogalmazható át:

- (i) Hogyan modellálható a Se fogalmi verbális összetevője?
- (ii) Milyen tényezőkkel mérhető egy integrált modellben a fogalmi verbális Se összetettsége?

Továbbra is lényeges szem előtt tartani, hogy a jelentésbeli összetettséget a jelen tanulmány keretei között nem minden jelentéskezdeményező komponensre kiterjedve vizsgálom, hanem a nyelvileg hozzáférhetővé tett és fogalmilag aktívált, illetve kialakított értelemszerkezetet helyezem a középpontba. Látható, hogy Petőfi S. János megközelítésmódja segít a vizsgálat fókuszának kialakításában, anélkül, hogy ezzel leegyszerűsítsenénk a szöveg jelentését annak egyik – noha kétségkívül igen fontos – aspektusára. Petőfi S. János egy későbbi monográfiájában a fogalmi verbális sensust így határozza meg: „az a sensus, amelyet a szövegmondat egyes szavaihoz az adott kontextusban hozzárendelhető verbális sensusok kombinációjaként nyerünk” (Petőfi S. 2004: 41). Ha tehát sikerül olyan módszert kialakítanunk, amely a versszöveg egyes kifejezéseinek fogalmi kidolgozottságát és azok egymáshoz kapcsolódását is számításba veszi, megragadható lesz a vers jelentésbeli összetettségének alapstruktúrája. Ebben a vállalkozásban lesz hatékony a szemiotikai textológiai hagyománnyal kezdeményezett párbeszéd a kognitív szövegtan számára.

3. Szövegmodellek és kapcsolódási pontok

Az alábbiakban sorra veszem a szemiotikai textológia és a kognitív szövegnyelvészet néhány általános jellemzőjét, hogy azokból kiindulva rámutassak a két kiindulópont közötti lehetséges diskurzusra. Az összevetés főbb szempontjai a

---

²E „rétegek” természetesen csak a modellalkotásban különülnek el egymástól, és még ezzel az elkülönítéssel sem kívánom implikálni feltétlen szekvencialitásukat.

következők: hogyan reprezentálja az adott megközelítésmód a szövegjelentést, milyen fogalmakat helyez a középpontba a szövegjelentés modellálása során, és milyen aspektusait emeli ki a szövegjelentés szerveződésének.

3.1. A szemiotikai textológiai szövegmodell néhány jellemzője

Ebben a megközelítésben a szöveg két szempontból is viszonyfogalom: egyrészt jelölő és jelölt (vehikulum és szemantikai organizáció) viszonya, másrészt a relációs elrendezés mélystruktúrája és a konfigurációs elrendezés felszíni struktúrája kerül viszonyba egymással benne (Petőfi. S.–Benkes 1992: 26, 62–63). A kétféle struktúra kapcsolata azonban nem dichotóm jellegű, hiszen a szövegelemzés során annak vizsgálatát tűzi ki, hogy a mélystruktúra milyen felszíni konfigurációkban jut kifejeződésre. Noha ezek az előfeltevések leginkább a transzformációs generatív grammatika nyelvszemléletével, valamint az azt alapul vevő Van Dijk szövegmodelljeivel rokoníthatók (l. erről Tolcsvai Nagy 2001: 21–24), az a tény azonban, hogy a relációs organizáció szemantikai struktúra (a *sensus* pedig nyelvspecifikus szemantikai architektonika, l. Petőfi S. 2004: 40), már távol áll a formális nyelvelmélettől, és egyértelművé teszi számunkra, hogy a szövegben mint nyelvi jelben a jelentés dimenziója válik alapvetővé.

Ugyanakkor a jelentés modellálása is változik a szemiotikai textológia alakulástörténetében: míg a korábbi kidolgozásban a szójelentés áll a középpontban (a relációs organizáció elsődlegesen lexikális jellegű, és a *sensus* is lexikai, l. Petőfi S.–Benkes 1992), addig a későbbiekben a fogalmi verbális *sensus* relációs organizációformájának alapegysége az elemi proposíció vagy egy proposíciókomplexum lesz (Petőfi S. 2004: 41), amely tehát predikátum és argumentumok viszonyaként értelmezendő.

Az is megfigyelhető, hogy a szemiotikai textológia kibontakozása során a világról való tudás egyre nagyobb teret kap. A relációs és a konfigurációs organizáció mellett helyet kap a leírásban az inferencialitás művelete is. A texturális kohézióknak pedig fontos komponensévé válnak a korreferencialáncok³ mellett a nyelvsemantikai mezők, amelyek voltaképpen a kognitív nyelvészetben központi szerepet kapó fogalmi sémák, keretek, idealizált kognitív modellek szemiotikai textológiai megfelelői (l. Petőfi S. 2004: 47–48). És míg a kompozíciós kohézió elemzése alapvetően a proposíció alapú mélystruktúra szövegmondatokban való realizálódását vizsgálja, a tematikus organizációban itt is megjelennek a szociokulturálisan meghatározott sémák (pl. történet vagy leírás, l. Petőfi S. 2004: 48–51).

Ez a szövegmodell tehát lényegében holista szövegmagyarázatok kidolgozását tűzi ki célként. Nem különíti el élesen (noha megkülönbözteti) a szövegjelentés

---

³Igazodva az ismertett elmélet terminushasználatához, a tanulmány ezen részében a *korreferencia*, *korreferens* alakokat használom átmenetileg.

szerveződésének egyes aspektusait, érvényesíti az enciklopédikus tudás különböző szerkezeteit, és összekapcsolja a megértésben az értelem–érzelem–tapasztalat három dimenzióját (leginkább interszjektívnek az értelem, azaz a fogalmi verbális sensus dimenzióját tatja, l. Petőfi S. 2004: 47). A kohézió pedig olyan közvetítőfogalomként jelenik meg a modellben, amely megragadhatóvá teszi a fogalmi és a nyelvi reprezentáció kölcsönhatásait. A proposíciók, proposícióhálók szövegmondatok kapcsolataként artikulálódnak a szövegben, e proposíciók sorrendjét szociokulturális sémáink határozzák meg, ugyanakkor a szövegvilághoz (a relátumhoz) fűződő relevanciaelvárásaink is érvényesülnek a kötőszók révén, a korreferencia és a morfológiai jelöltség pedig a témapropozíció-láncok kialakítását, feldolgozását teszi lehetővé.

Összefoglalva: a szövegjelentés összetett konfigurációban fejeződik ki; alapegységei a proposíciók, amelyek a világról való tudás fogalmi sémái és a helyzettől eredő elvárások alapján kapcsolódnak össze; akkor lesz egy szöveg kohezív, ha konfigurációs, texturális és kompozíciós szinten is kifejezésre juttatja szemantikai architektónikáját.

3.2. A kognitív szövegnyelvészet modelljeinek néhány jellemzője

A szemiotikai textológiával összevetve a kognitív szövegnyelvészet inkább egy sokszínű kutatási terület, „a szövegnyelvészet és a diskurzuspszichológiai belátások kombinációja” (Sanders–Spooren 2007: 926), amelynek a középpontjában a szöveg reprezentációja mint mentális konstrukció áll (Sanders–Spooren 2001: 1). Ennek a reprezentációnak egyrészt többféle forrása van (a szöveg mondatai, a szöveg értelembázisa mint proposíciók viszonya, illetve a beszédhelyzet modellje), másrészt mentális reprezentációként alulspecifikált (azaz csak részben explikálódik nyelvi szimbólumokkal), harmadrészt dinamikusan alakuló, műveleti jellegű konstrukció (Sanders–Spooren 2001: 3–7). A kognitív szövegnyelvészet azt vizsgálja tehát, hogyan reprezentálható a szöveg a nyelvről, a világról és a helyzetről való tudásunk alapján.

A szöveg mentális reprezentációjának leírására vállalkozó kognitív modellek alapvetően három csoportba sorolhatók (Graesser–Gernsbacher–Goldman 1997 alapján): a szimbolikus, a konnekcionista és a hibrid modellek kategóriájába.

A korai, szimbolikus modellek (ilyen például Kintsch és van Dijk megközelítése, l. Graesser–Gernsbacher–Goldman 1997: 294–300) a proposícióban látják a szöveg mentális reprezentációjának alapegységét: a mikroszerkezetet egymást átfedő, azaz közös argumentumokon osztozó proposíciók alkotják, az egyes argumentumok megfelelő illesztéséhez pedig áthidaló következtetéseket kell tennie a befogadónak, például amikor a korreferens elemeket feldolgozza. A proposíciók szerveződését makroszinten a világról való tudás és a műfaji sémák határozzák meg. Azaz a befogadó lokálisan értelmezi a proposíciókat és a köztük lévő kapcsolatokat,

akár forgatókönyvek aktiválásán keresztül is, majd ebből épül ki a szöveg koherens globális értelemszerkezete. Fontos szerepe van az újraemlékezésnek (vagyis a korreferencia megvalósulásainak), amely biztosítja az adott propozíció ismertségét, a befogadás ugyanis ezekben a modellekben rendre lokálisan vezérelt.

A konnekcionista jellegű modellek (l. Graesser–Gernsbacher–Goldman 1997: 300–308) az elme működésével analóg módon alapegységek hálózataként reprezentálják a szöveget: annak szavai, propozíciói, fogalmai megfeleltethetők neurális egységeknek (természetesen metaforikus értelemben), amelyek aktiváltsága időben és skalárisan változik. Egyes aktivált csomópontok erősíthetik egymást, a szöveg nyelvi megformálása (azaz a kompozíció, a textualitás aspektusa) tehát befolyásolja a csomópontok aktiváltságát. Ezek a modellek nem szimbolikus egységek egymáshoz szerveződéséiként (illetve azok inferenciális összeillesztéseként) mutatják be a koherens reprezentáció kialakulását: a reprezentáció akkor válik koherenssé, ha van elegendő aktív csomópont, és az újonnan aktivált egységeket össze lehet kapcsolni a már aktivált csomópontokkal.

Kintsch konstrukció–integráció modellje már az úgynevezett hibrid modellek közé tartozik (l. Graesser–Gernsbacher–Goldman 1997: 301–303): a fogalmi jelentésű kifejezéseket tekinti csomópontoknak (e tekintetben szimbolikus kognícióra alapoz), de e csomópontok közötti, eltérő súlyozású kapcsolatokkal mutatja be a szövegértelem hálózatként történő integrációját. E modellek tehát sikerrel ötvözik a megismerés alacsonyabb és magasabb szintű folyamatait a szöveg reprezentációjának modellálásában. Problémát jelenthet azonban egy hibrid modellekben megőrződő lokalista megközelítés, amelynek értelmében a jelentésegységek mint csomópontok lokális hálózatai dominálnak a megértésben, így háttérbe szorul a kapcsolat a megértés makroszintű műveleteivel (mint a műfaji séma vagy a forgatókönyvek aktiváltsága). A kognitív modellek kidolgozásának fontos eredménye ugyanakkor az a felismerés, hogy a szöveg megértése egyszerre alulról és felülről vezérelt folyamat (Graesser–Gernsbacher–Goldman 1997: 305), amelyben a lokális nyelvtan nem előzi meg a beszédhelyzet ismeretét, és az utóbbi sem uralja feltétlenül a megértést.

A kognitív szövegnyelvészetben a kapcsolttság (*connectedness*) és a hozzáférhetőség (*accessibility*) tűnik központi fogalmaknak. Az előbbi a jelentésegységek közötti kapcsolatok kialakítását helyezi előtérbe, lokális (propozíciók és/vagy hálózati csomópontok), illetve globális (sémákon, forgatókönyveken alapuló) viszonylatban (nevezik e két aspektust relációs és referenciális koherenciának is, l. Sanders–Spooren 2007). A kapcsolttság többé vagy kevésbé kifejtett nyelvi jelöltséget kap a szövegben. A szimbolikus modellek helyezik előtérbe a tartalmas fogalmi jelentéssel bíró (*referring*) kifejezések már ismert jellegét, amely hozzáférhetőségként értelmeződik újra a hibrid megközelítésekben: e kifejezések nyelvi megformáltsága kezdeményezheti a befogadóban már ismert információ előhívását, azt is jelöltté téve egyúttal, milyen mértékben hozzáférhető az információ a szöveg adott pontján (Ariel 2001: 29). Miként a kapcsolttság hatékonyan ötvözi a

lokális és a globális koherenciaképzés aspektusait, a hozzáférhetőség integrálja a szimbolikus és konnekcionista modellek jellemzőit.

A kognitív szemléletű modellek nem a kohézió, hanem a koherencia minőségére irányítják a figyelmet: Givón (2008: 258) szerint a koherencia alapvető epifenomén, önmagában komplex, többdimenziós jelensége a szöveg mentális reprezentációjának. Givón modelljében a koherens reprezentációt referensek folytonossága (kontinuitás), egymáshoz kapcsoltsága és lehorgonyzottsága jellemzi, azaz egyszerre a szöveg befogadásának műveleti (online) és a szöveg nyelvi megformáltságát inherensen jellemző (offline) aspektus. Egyesíti a kapcsoltság és a hozzáférhetőség fogalmát: a szöveg mentális reprezentációja olyan hálózat, amelyben a csomópontok egymáshoz kapcsolódnak, és minél több kapcsolattal bír egy csomópont, annál inkább hozzáférhető a megértés folyamatában (Givón 2008: 262).⁴ A csomópontok összekapcsolása, egymáshoz horgonyzása történhet a beszédhelyzet ismeretére, a generikus-lexikális (azaz enciklopédikus) tudásra, illetve az aktuális szöveg már feldolgozott részére alapozva. Míg az első kettő a koherencia globális kibontakozását teszi lehetővé, a harmadik lehorgonyzási művelet a lokális koherenciaképzés folyamata.

A kognitív szövegnyelvészet komoly eredménye tehát a nyelvi megformálás és a világról való (általános vagy specifikus) tudás feldolgozásának integrálása a szövegbefogadásba: a kohézióalapú megközelítések (mint amilyen Halliday és Hasan modellje is) nyelvközpontúsága kapcsolódik össze a koherencia mint kognitív jelenség előfeltevésével (Sanders–Spooren 2007: 919), vagy ahogyan Givón fogalmaz, a koherencia egyaránt nyelvtanvezérelt és tudásvezérelt.

3.3. Kapcsolódási pontok

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a szemiotikai textológia és a kognitív szövegnyelvészet között adódó párhuzamokra. Mindkét megközelítésre jellemző a szöveg mint nyelvi szerkezet és mint reprezentáció megkülönböztetése. Petőfi S. János modelljében ez a reprezentáció szemantikai organizáció, amely erősen nyelvspecifikus (először lexikális, később propozicionális), és meghatározza a szöveg vehikulumának alakulását (középpontban a kohézióval),⁵ míg a kognitív modellekben a reprezentáció egyértelműen fogalmi természetű, és sokkal inkább interakció feltételezhető a nyelvi megalkotottság és a mentális reprezentáció között (az utóbbi dinamikus alakul az előbbi feldolgozásával, középpontban a koherenciával). Emellett azonban mindkét kiindulópont tág teret nyit a világról

⁴„Minél több lehorgonyzó kapcsolattal rendelkezik a tagmondat, annál hozzáférhetőbb mentálisan, és annál koherensebb az őt befogadó szöveg viszonylatában” (Givón 2008: 272).

⁵Fontos megjegyezni, hogy a szemiotikai textológia olyan elemzési metódust is kínál egyúttal, amely a szöveg mint jelölő elemzéséből jut el a jelöltig, vagyis az elemzés iránya éppen a fordítottja a szöveg mint komplex jel szerveződésének.

való tudás érvényesülésének, és mindkét megközelítésmód plurális, többtényezős és többszintű folyamatként értelmezi a szövegek megértését.

Tulajdonképpen az a feltevés is megfogalmazható, hogy a szemiotikai textológia a korai szimbolikus kognitív szövegnyelvészeti modellekkel mutat szoros rokonságot. Ám a fogalmi verbális sensus relációs organizációjának propozícióhá-
lókra alapozott elemzése, továbbá a nominálisok kiemelése a predikátum referenciájának meghatározásában (l. Petőfi S.–Benkes 1992: 35–37, l. még a 4.1. részben) olyan mozzanatok, amelyek Petőfi S. János elméletét is a hibrid kognitív megközelítések irányába teszik elmozdíthatóvá.

Végül, a szemiotikai textológiai szövegfelfogás alapvetően tudásvezérelt, amennyiben a sensus elemzésében a szójelentéseket, később a világról létrehozott propozíciókat tekinti elsődlegesnek, különösen az inferenciális organizáció és a texturális kohézió vizsgálata során. A konfigurációs organizáció szempontja vagy a kompozíciós kohézió jelenségei azonban egyértelműen mutatják, hogy a nyelv-tanvezéreltség lehetőségei is meghúzódnak ebben a szövegmagyarázatban.

Másként fogalmazva: a szemiotikai textológia részleteiben jól harmonizálható több kognitív szemléletű magyarázattal, egészében véve pedig (a részben eltérő nyelvelméleti háttérfeltevések és a sajátos terminológia mellett is) integrálható a kognitív szövegtani kutatásba.

4. Versszövegek szemantikai összetettségének mérése – megoldási javaslat

A szemantikai összetettség meghatározását a fogalmi verbális sensus szerveződésének vizsgálatával érdemes kezdeni. Ebben nagy jelentőségük van az egymáshoz kapcsolódó vagy éppen egymással átfedésben lévő propozícióknak, amelyek megfeleltethetők a kognitív szövegnyelvészet koherenciafelfogásában az elemi mondatok lehorgonyozottságának, vagyis kapcsoltságuknak. Ezért olyan modellt kell kialakítani, amelyben fontos tényező lesz a koherenciaképzés nyelvtani jelölése (nyelvtanvezérelt aspektusa), vagyis a kapcsoltság nyelvi markerei.

A másik központi tényező az elemi vagy összetett jelentésegységek hozzáférhetősége, amely a texturális kohéziót teszi megragadhatóvá. A fogalmi verbális sensus hibrid modelljének kialakításához meg kell vizsgálni, hogy (i) egy jelentésegység kapcsolódik-e más jelentésegységekhez a szöveg nyelvi megformálása révén, (ii) hány más jelentésegységhez kapcsolódik (azaz milyen a kapcsolati sűrűsége), illetve (iii) nyelvi kidolgozottságából eredően milyen fokú a hozzáférhetősége a szöveg adott pontján. Mint látható, ez a plurális megközelítés nem bináris változóként kezeli a szövegbeli jelentésegységek aktiváltságát, és plurális jellegéből következően azt nem egyetlen tényezőre szűkíti le. A továbbiakban ennek a modellnek a teoretikus felépítését és a modell keretében végezhető mérés módszertanát tárgyalom.

4.1. A fogalmi verbális sensus jelentésegységei

A szövegvilág nyelvi reprezentálásának leírásakor a szemiotikai textológia korábbi változata (l. Petőfi S.–Benkes 1992: 35–37) a kontextuális sensus szerveződését elemzi, vagyis azt, milyen nyelvi megoldások utalnak a szövegvilág résztvevőire, entitásaira. A nominális szerkezetek különös figyelmet érdemelnek, mivel azok működnek közre a predikátumok referenciájának feldolgozásában. Más megközelítésben, az igealakok lokális vagy globális hatókörű folyamatokat jelölnek, a nominálisok, névmások (illetve inflexiók) pedig e folyamatok résztvevőit teszik jelöltté. A melléknévi szerkezetek is a résztvevőket jellemzik, a körülményekre utaló határozói kifejezések pedig a folyamatokat specifikálják, újabb entitásokat vezetve be a szövegvilágba (ilyen például a tér- és időbeli körülmények, az okság és a cél kifejezése), vagy a résztvevők kidolgozásában játszanak szerepet (például mód és állapot kifejezésével).

Ezen megfontolások alapján javaslatomban nem a proposíciókat tekintem elemi jelentésegységeknek vagy csomópontoknak, hanem a szövegvilág referenseire utaló (egyszerű vagy összetett) nominális kifejezéseket, névmásokat és inflexiós jelöléseket (*referring expressions*, l. Ariel 2001: 29), amelyek lokális vagy globális kiterjedéssel kapcsolódnak egymáshoz, amelyeken keresztül a fogalmi verbális sensus proposícióhálója is leképezhető (hiszen a proposíciók a szövegbeli csomópontokon keresztül kapcsolódnak egymáshoz, vagy fedik át egymást), és amelyek esetében a hozzáférhetőség, illetve aktiváltság értelmezhető.

4.2. A csomópontok nyelvi kidolgozottsága

A koherencia nyelvtenvezérelt aspektusának egyik fő szempontja annak vizsgálata, hogyan vannak nyelvileg kidolgozva a szövegvilágbeli referensek. A kidolgozott nyelvi szimbolizáció (pl. megnevezés, körülírás) jelöli az alacsony fokú hozzáférhetőséget (kezdeményezve egy új referens bevezetését), a kevésbé kidolgozott szimbolizáció (pl. nominális, névmás, inflexiós jelölés) pedig a nagyobb fokú hozzáférhetőséget (jelölve a már aktivált diskurzustopikot, l. Sanders–Spooren 2007: 920). Ennek háttérében az az összefüggés áll, hogy minél szaliensebb (azaz feltűnőbb) a diskurzusban egy nyelvi kifejezés, annál kevésbé szaliens (azaz hozzáférhető) a kifejezés által jelölt referens (l. Ariel 2001: 31). Mira Ariel angol nyelvre vonatkozó hierarchiája alapján a magyarban az alábbi sorrendet célszerű alkalmazni.

teljes név > körülírás > keresztnév > vezetéknev > távolra mutató névmás > közelre mutató névmás > nominális > személyes névmás > általános vagy határozatlan névmás > inflexiós jelölés

A nyelvi szerkezet kidolgozottsági hierarchiája már közvetlenül számszerűsíthető tényező lesz a szemantikai összetettség mérésekor.

4.3. A jelentésegységek kapcsoltsága

A kapcsoltságot három összetevőre bontva, azaz három tényező együtteseként érvényesítem a modellben.

Az első a közvetlen, lokális kapcsolatok dimenziója: egy nominális vagy névmási vagy inflexiós jelöltségű kifejezés mely más kifejezésekhez kapcsolódik argumentumként, folyamat(ok) szimbolizációján keresztül. Ez tehát az argumentumok szemantikai összekapcsolódását jelenti a proposíciók révén, vagyis a proposícióháló feltérképezésében hasznosítható elemzési szempont.

A második dimenzió a globális kapcsolatok dimenziója, amelyet Givón (2008) keret vagy forgatókönyv alapú referenciának is nevez. Egy jelentésegység keret alapú vagy forgatókönyvi kapcsolatban áll más jelentésegységekkel, ha egyazon aktivált fogalmi keretet vagy forgatókönyvet tesznek hozzáférhetővé.

A harmadik dimenzió a szövegelőzménybe való beágyazottság, amely részben a lokális, részben pedig a globális koherenciaképzés tényezője. Egy jelentésegység kapcsolatban áll más jelentésegységekkel, ha valamilyen nyelvi jelöltsége van a szövegben a két jelentésegységet tartalmazó elemi mondatok kapcsolatának (pl. összetett mondat tagmondatai, esetenként kötőszó egyértelműsíti a kapcsolat jellegét), ha nyelvi jelölt egyidejűség vagy egymásra következés, okság figyelhető meg az események között, amelyben a referensek részt vesznek, vagy ha figuratív szerkezetek (pl. alakzatok, rímek) szervezik a nominális kifejezéseket egymáshoz.

A tisztán lokális argumentumkapcsolatok, a globális keret alapú kapcsolatok, továbbá az átmenetinek tekinthető beágyazottság szempontja együttesen teszi megragadhatóvá a jelentésegységek kapcsoltságát.

4.4. A szemantikai összetettség mérésének módszertani megfontolásai

A méréshez célszerű abból kiindulni, hogy a kapcsoltság mérésénél bármilyen kapcsolat megléte az 1, hiánya pedig a 0 értékkel mérhető. Ez alapján a nyelvi kidolgozottság esetében a hierarchikus sorrend elemeihez már közvetlenül rendelhető értékek: az első említés bármilyen nyelvi kidolgozottságban mindig az 1 értéket kapja (hiszen újonnan kerül az entitás bevezetésre a szöveg világába), akárcsak a hierarchia legalján álló megoldás (teljes név), és minél inkább előre haladunk a hierarchiában, annál magasabb tizedes pontérték jelöli a hozzáférhetőséget (hiszen a csökkenő diskurzusbeli szaliencia növekvő hozzáférhetőséggel jár együtt). Vagyis a nyelvi kidolgozottság lehetséges értékei a következők:

teljes név (1) > körülírás (1,1) > keresztnév (1,2) > vezetéknév (1,3) > távolra mutató névmás (1,4) > közelre mutató névmás (1,5) > nominális (1,6) > személyes névmás (1,7) > általános vagy határozatlan névmás (1,8) > inflexiós jelölés (1,9).

A kapcsoltság dimenzióinál alapvetően bináris értékmegoszlás alkalmazható. Kezelnie kell azonban a modellnek azokat az eseteket is, amelyeknél a csomópontok egy már aktivált fogalmi kereten vagy forgatókönyvön keresztül kerülnek ismételt kapcsolatba egymással. Ezekhez a visszatérő, újraaktiválódó kapcsolatokhoz a 0,5 értéket rendeltem (a szövegbeli első keret alapú kapcsolódás 1-es értéke után), abból a megfontolásból, hogy ezek az újraaktiválások egy már meglévő kapcsolat erősségéhez járulnak hozzá, azaz nem hoznak létre újabb globális fogalmi viszonyokat a szöveg értelemszerkezetében.

A mérés a következő lépésekben történt:

1. a szövegvilágbeli referensek meghatározása, illetve az azokat szimbolizáló kifejezések mint csomópontok kiválogatása (mivel egyazon referensre több nyelvi szimbólum is utalhat, a két érték általában eltérő);
2. a nyelvi kidolgozottság megállapítása;
3. az adott referens kapcsoltságának meghatározása a) argumentumként, b) fogalmi keret elemeként, c) a szövegelőzmény alapján;
4. az adott referens teljes hozzáférhetőségének meghatározása (nyelvi kidolgozottság + kapcsoltsági értékek).

Ezek alapján mérhetővé válik a szöveg csomópontjainak átlagos kidolgozottsága, illetve átlagos kapcsoltságuk (mindhárom dimenzióban), továbbá átlagos hozzáférhetőségük. A szöveg szemantikai összetettsége pedig az összes referens hozzáférhetősége összegének, valamint a referensek (nem pedig a csomópontok) számának hányadosa lesz:

$$I_k = (\sum H) / R_n$$

ahol I_k a szövegjelentés kapcsoltsági indexe, $\sum H$ az összes csomópont összes hozzáférhetősége, R_n pedig a referensek száma. A kapcsoltsági index nem abszolút érték, hanem egy heurisztikus viszonzszám, amely az egyes szövegek összevetésében nyeri el igazi jelentőségét.

5. Eredmények és diszkusszió

Az általam javasolt modell, valamint az abból következő mérési módszer alkalmazásának bemutatása során visszatérek e tanulmány eredeti kérdéséhez: hogyan határozható meg, melyik versszöveg jelentése összetettebb. A tanulmány elején bemutatott Kosztolányi- és Radnóti-mű mellett próbamérést végeztem József Attila és Radnóti egy-egy (azonos című) versén is. Az eredményeket ebben a sorrendben mutatom be.

5.1. Kosztolányi Dezső: *Február* – Radnóti Miklós: *Február*

A Kosztolányi-versszöveg (1) csomópontjainak hozzáférhetőségi méréseit az alábbi 1. táblázat foglalja össze.

Csomópont	Kidolgozottság	Kapcsoltság (argumentum)	Kapcsoltság (keretben)	Kapcsoltság (szövegelőzmény)	H
<i>február</i>	1	0	0	0	1
<i>halvány ezüsthüst</i>	1	1 (fák)	0	0	2
<i>fák</i>	1	1 (halvány ezüsthüst)	0	0	2
<i>téli reggel</i>	1	1 (zúzmara)	1 (február)	0	3
<i>zúzmara</i>	1	1 (téli reggel)	1 (február)	0	3
inflexió [mi]	1	1 (téli kesztyűnk)	0	1 (temporalitás)	3
belénk [mi]	1,7	1 (fagy)	0	1 (egyidejűség)	3,7
mi [mi]	1,7	0	0	1 (egyidejűség)	2,7
<i>téli kesztyűnk</i>	1	1 (inflexió)	1 (február)	0	3
<i>fagy</i>	1	1 (belénk)	1 (február)	1 (egyidejűség)	4
<i>seb</i>	1	0	1 (harapás)	1 (okozat)	3
<i>farkasmarás</i>	1	0	1 (harapás)	1 (hasonlítás)	3
Összesen (átlag):	13,4 (1,1)	8 (0,7)	6 (0,5)	6 (0,5)	33,4 (2,8)

1. táblázat: A Kosztolányi-vers (*Február*) kapcsoltsági értékei

Az adatok azt mutatják, hogy a megnyilatkozókön kívül minden referens egyszer fordul elő, ezért hozzávetőlegesen azonos az aktiváltságuk, továbbá a csomópontok argumentumokként erősebben kapcsolódnak egymáshoz, mint egy fogalmi keret elemeként vagy a szövegelőzmény alapján, azaz a szöveg nyelvi megformálása fontos tényezője lesz a megértésnek. Mivel 10 referens fordul elő a szövegvilágban, a kapcsoltsági index 3,3.

A Radnóti Miklós azonos című szövegén (2) végzett mérések eredményeit a 2. táblázat összegzi.

Versszövegek szemantikai összetettségének mérése – egy módszertani javaslat

Csomópont	Kidolgozottság	Kapcsoltság (argumentum)	Kapcsoltság (keretben)	Kapcsoltság (szövegelőzmény)	H
<i>február</i>	1	0	0	0	1
inflexió [hó]	1	0	2 (hóésés, február)	1 (temporalitás)	4
inflexió [hó]	1,9	1 (föld)	1 (hóésés, február)	2 (temporalitás, korreferencia)	5,9
<i>föld</i>	1	1 (hó)	0	0	2
<i>hó</i>	1	2 (föld, út)	1,5 (február, olvadás)	2 (temporalitás, korreferencia)	6,5
inflexió [hó]	1,9	0	0,5 (olvadás)	2 (következmény, korreferencia)	4,4
<i>út</i>	1	1 (hó)	0,5 (olvadás)	1 (következmény)	3,5
<i>nap</i>	1	0	0	0	1
<i>ég</i>	1	0	1 (nap)	1 (ismétlés)	3
<i>nap</i>	1,6	0	1 (ég)	1 (ismétlés)	3,6
inflexió [nap]	1,9	1 (nap)	0	1 (metafora)	3,9
<i>fehér hang</i>	1	2 (nyáj, odakint)	1 (rábéget)	1 (temporalitás)	5
<i>nyáj</i>	1	2 (fehér hang, odakint)	1 (rábéget)	0	4
<i>odakint</i>	1,4	2 (nyáj, fehér hang)	0	0	3,4
<i>toll</i>	1	2 (felé, inflexió)	1 (veréb)	1 (korreferencia)	5
inflexió [veréb]	1	2 (toll, felé)	0	0	3
felé [nyáj]	1,7	1 (toll)	0	1 (korreferencia)	3,7
<i>veréb</i>	1,6	0	1 (cserren)	1 (egyidejűség)	3,6
Összesen (átlag):	21 (1,2)	17 (0,9)	11,5 (0,6)	15 (0,8)	66,5 (3,7)

2. táblázat: A Radnóti-vers (*Február*) kapcsoltsági értékei

A második szöveg esetében 11 referens azonosítható, azaz közel annyi, mint az (1) példában. Ám ezúttal 18 csomóponttal szimbolizálja a szöveg a referenseit, ebből következően minden mért érték valamivel magasabb lesz (hiszen több inflexió és ismétlődő nominális fordul elő, a több versmondat miatt pedig az argumentumkapcsolatok sűrűbbek lesznek). Ugyanakkor Radnóti szövege egyúttal

több jelenetet is reprezentál (mintegy pillanatképszerűen), ezért a keret vagy forgatókönyv alapú kapcsolatok nem válnak sűrűvé, miközben a szövegelőzménybe való beágyazódás kidolgozottabb lesz (ebben a korreferencialáncok is szerepet játszanak). A csomópontok gazdagsága közel azonos referensszám mellett mégis egyértelműen fokozza az egyes referensek hozzáférhetőségét (3,7-es érték a korábbi szöveg 2,8-as átlagos hozzáférhetőségéhez képest), és mindez jelentősen magasabb kapcsoltsági indexhez (6-os érték) vezet.

A kapcsoltsági index mért értéke a két versszöveg közötti markáns eltérésre mutat. Míg Kosztolányi művében szinte minden csomópont új referenst vezet be, Radnóti szövegében egy referensre átlagosan 1,6 csomópont jut. Vagyis a második vers ugyan három elkülöníthető jelenetet reprezentál (hóesés és -olvadás, nap-sütés, élőlények viselkedése), e jelenetek önmagukban kellően koherensnek bizonyulnak ahhoz, hogy a szöveg egésze is kapcsoltabbá, a referensek pedig hozzáférhetőbbé váljanak. Ezzel szemben az első versre inkább annak második felében jellemzőek a szövegbe való beágyazás és a fogalmi keret kapcsolatai, és bár a cím által aktivált fogalmi séma a vers első felében többször is újraaktiválódik, mégis kevésbé koherens a vers egészének jelentése. Mindez a Kosztolányi-szöveg esetében nagyobb fokú szemantikai összetettségre enged következtetni.

5.2. Radnóti Miklós: *Március* – József Attila: *Március*

A második próbamérést hasonlóan rövid versszövegeken végeztem, amelyek ezúttal is azonos címet viselnek. A (3) példa Radnóti *Március* című költeménye.⁶

(3) Lúdbörzik nézd a tócsa, vad,
vidám, kamaszfiús
szellőkkel jár a fák alatt
s zajong a március.
A fázós rügy nem bujt ki még,
hálót se sző a pók,
de futnak már a kiscsibék,
sárgás aranygolyók.

A (3) szöveg szemantikai összetettségének megállapításához az alábbi méréseket végeztem el.

---

⁶A szöveg forrása: Radnóti Miklós: *Naptár*, <http://mek.oszk.hu/01000/01018/01018.htm#cim32>.

Versszövegek szemantikai összetettségének mérése – egy módszertani javaslat

Csomópont	Kidolgozottság	Kapcsoltság (argumentum)	Kapcsoltság (keretben)	Kapcsoltság (szövegelőzmény)	H
<i>március</i>	1	0	0	0	1
<i>lúdbőr</i>	1	1 (tócsa)	1 (március)	0	3
inflexió [te]	1	1 (tócsa)	0	1 (temporalitás)	3
<i>tócsa</i>	1	1 (lúdbőr)	0	0	2
(<i>vad, vidám, kamaszfiús szellők</i>)	1	2 (fák, március)	0	0	30
inflexió [március]	1,9	2 (szellők, fák)	1 (március)	1 (okság)	5,9
<i>fák</i>	1	2 (szellők, március)	0	0	3
<i>március</i>	1,6	0	0	1 (egyidejűség)	2,6
<i>rügy</i>	1	0	1 (március)	1 (egyidejűség)	3
<i>háló</i>	1	1 (pók)	0	0	2
<i>pók</i>	1	1 (háló)	0	1 (egyidejűség)	3
<i>kiscsibék</i>	1	0	1 (március)	2 (kontraszt, egyidejűség)	4
<i>aranygolyók</i>	1	0	0	1 (azonosítás)	2
Összesen (átlag):	14,5 (1,1)	11 (0,8)	3 (0,2)	8 (0,6)	37,5 (2,9)

3. táblázat: A Radnóti-vers (*Március*) kapcsoltsági értékei

A versben 11 referens szimbolizálódik 13 csomóponttal, vagyis összemérhető a korábban vizsgált szövegekkel, leginkább Kosztolányi versével. Erre következtethetünk abból is, hogy a csomópontok átlagos hozzáférhetősége (2,9) alig haladja meg az (1) példánál mért értéket (2,8). Azonosan alakul a csomópontok nyelvi kidolgozottsága is (1,1): közelít az alapértékhez, vagyis minden referens jellemzően egyszer kerül említésre (leszámítva a cím kétféle újraemlítését). A versszöveg átlagos argumentumkapcsoltsága (0,8) is kevéssel haladja meg a Kosztolányi-versnél mért átlagértéket (0,7), miként a szövegelőzménybe történő beágyazottság mértéke is (0,6, illetve 0,5). Szembetűnő azonban az eltérés a keret alapú kapcsoltság esetében: a korábbi 0,5-ös átlagértékhez viszonyítva ezúttal mindössze 0,2-es értéket figyelhetünk meg, és minden e dimenzióba tartozó kapcsolat a címmel aktivált fogalmi keret mentén bontakozik ki. Radnóti második vizsgált versében tehát dominálnak a lokális koherencia kapcsolatai (argumentumok között, továbbá a szövegelőzménybe való beágyazottság), miközben a globális koherenciaképzés alacsony fokú marad. Összességében a vers szemantikai összetettsége nagyjából

megegyezik a Kosztolányi-szövegével: ott 3,3 volt az érték, a kapcsoltsági index itt 3,4.

A szintén *Március* címet viselő József Attila-költemény⁷ (4) esetében a kapcsoltsági értékeket a 4. táblázat összegzi.

(4) A föld alól a gyors csirák,
 kidugják fejüket,
 a fák, mint boltos áruját,
 kirakják a rügyet,
 kamaszok arcán pattanás,
 férfiakon a csók,
 mind egy repdeső kapkodás,
 a szoknyák lobogók,
 s már itt és ott fölhangzanak,
 elűzve kint, fagyot,
 a szívbe húzódott szavak,
 eszmék és kardalok.

Csomópont	Kidolgozottság	Kapcsoltság (argumentum)	Kapcsoltság (keretben)	Kapcsoltság (szövegelőzmény)	H
<i>március</i>	1	0	0	0	1
<i>föld</i>	1	2 (csirák, fejük)	0	0	4
<i>csirák</i>	1	2 (föld, fejük)	2 (március, növény növekedése)	0	4
<i>fejük</i>	1	2 (csirák, föld)	0	0	3
<i>fák</i>	1	1 (rügy)	0	1 (egyidejűség)	3
<i>boltos</i>	1	1 (áruját)	0	1 (hasonlítás)	3
<i>áru</i>	1	1 (boltos)	0	1 (hasonlítás)	3
<i>rügy</i>	1	1 (fák)	2 (március, növény növekedése)	0	4
<i>kamaszok</i>	1	2 (arc, pattanás)	0	0	4
<i>arc</i>	1	2 (kamaszok, pattanás)	0	0	3
<i>pattanás</i>	1	2 (kamaszok, arc)	0	0	3
<i>férfiak</i>	1	1 (csók)	1 (kamaszok)	1 (párhuzam)	4
<i>csók</i>	1	1 (férfiak)	0	1 (párhuzam)	3

⁷A vers forrása: József Attila: *Március* (1935 vége), <http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/index.htm>.

Versszövegek szemantikai összetettségének mérése – egy módszertani javaslat

<i>mind</i>	1,8	1 (kapkodás)	0	1 (korreferencia)	3,5
<i>kapkodás</i>	1	1 (mind)	1 (március)	0	3,3
<i>szoknyák</i>	1	1 (lobogók)	1 (férfiajk/csók)	0	3
<i>lobogók</i>	1	1 (szoknyák)	0	0	2
<i>itt</i>	1	5 (kín, fagy, szavak, eszmék, kardalok)	0	1 (egyidejűség)	7
<i>ott</i>	1	5 (kín, fagy, szavak, eszmék, kardalok)	0	1 (ellentét)	7
<i>kín</i>	1	5 (itt, ott szavak, eszmék, kardalok)	0	1 (egyidejűség)	7
<i>fagy</i>	1	5 (itt, ott, szavak, eszmék, kardalok)	1 (március)	1 (felsorolás)	8
<i>szív</i>	1	3 (szavak, eszmék, kardalok)	0	1 (egyidejűség)	5
<i>szavak</i>	1	5 (itt, ott, kín, fagy, szív)	0	1 (egyidejűség)	7
<i>eszmék</i>	1	5 (itt, ott, kín, fagy, szív)	1 (metonimikus szavak)	1 (felsorolás)	8
<i>kardalok</i>	1	5 (itt, ott, kín, fagy, szív)	1 (metonimikus szavak)	1 (felsorolás)	8
Összesen (átlag):	25,8 (1)	60 (2,4)	10 (0,4)	14 (0,6)	110,8 (4,4)

4. táblázat: József Attila versének (*Március*) kapcsoltsági értékei

A szövegvilág 24 referensét 25 csomópont szimbolizálja, azaz minden referens voltaképpen egyszer kerül említésre a szövegben. A nagyon magas csomópontszám a keret alapú kapcsoltság alacsony értékével jár együtt, és a beágyazottság mértéke sem kiugró. Mindez azt jelenti, hogy a globális koherencia kevésbé jellemző a szöveg értelemszerkezetére, a listászerű szöveg mégsem lesz fragmentált, hiszen a csomópontok átlagos hozzáférhetősége magas (4,4). Ez pedig az argumentumkapcsolatoknak köszönhető: minden csomópont legalább két másik csomóponthoz kapcsolódik argumentumként, azaz a szöveg mondatai telítettek nominális (illetve esetenként névmási) elemekkel, amelyek lokálisan könnyen feldolgozhatóvá teszik a verset. Ennek megfelelően kapcsoltsági indexe 4,6-os értékkel a második legmagasabb a vizsgált szövegek között.

6. Összegzés és kitekintés

A tanulmányban arra a kérdésre kerestem a választ, miként határolható körül és hogyan mérhető versszövegek szemantikai összetettsége. A körülhatárolásban Petőfi S. János szövegelemző modelljére támaszkodtam, megállapítva, hogy a szövegjelentés összetettsége elsősorban a fogalmi verbális sensus vizsgálatával állapítható meg, amely tehát egyrészt a szöveg „offline” jelentésreprezentációjának feltérképezése, másfelől a szövegfeldolgozás folyamatának végigkövetése (nem térve ki sem az inferenciális organizációra, sem az imaginatív reprezentáció és az interpretáció „online” folyamataira). E körülhatárolás során megkíséréltem rámutatni a szemiotikai textológia szövegmodellje és a kognitív szövegnyelvészeti kutatások több kapcsolódási pontjára, valamint a két elméleti kiindulópont között létesíthető termékeny diskurzus lehetőségére. Fő tézisem a tanulmány ezen részében az volt, hogy a szemiotikai textológia szövegmagyarázata voltaképpen a szimbolikus kognitív reprezentációs leírásokkal mutat rokonságot, azonban számos ponton nyitott a hibrid (tehát konnekcionista elveket is érvényesítő) szövegmagyarázatok irányába.

A tanulmány második felében bemutattam azt a hibrid megközelítést, amely a szemiotikai textológia és a kognitív szemléletű kutatások bizonyos eredményeinek szintéziseként fogható fel. E megközelítésben az „offline” szövegjelentés fogalmi verbális „magja” információs csomópontok összekapcsolt hálózataként fogható fel. A csomópontok a szövegvilág referenseire utaló (egyszerű vagy összetett) nominális kifejezések, névmások és inflexiós jelölések, a szövegjelentés koherenciájának mérhető tényezői pedig (i) a csomópontok nyelvi kidolgozottsága (amely a szimbolizált referens fogalmi hozzáférhetőségéről ad információt); (ii) a csomópontok lokális kapcsoltsága (argumentumokként egy propozícióhálóban); (iii) a csomópontok globális kapcsoltsága (fogalmi keret vagy forgatókönyv aktiválásán keresztül); végül (iv) a csomópontok beágyazódása a szövegelözménybe (korreferenciális kapcsolatokkal egyfelől, másfelől a temporalitás, az okság, illetőleg a figurativitás kibontakozásán keresztül).

A tanulmány harmadik részében próbamérések eredményeit mutattam be: Kosztolányi Dezső, Radnóti Miklós és József Attila rövid, azonos című egy-egy versszövegén végeztem méréseket, megvizsgálva a szerkezetek átlagos hozzáférhetőségét és kapcsoltságát, továbbá a totális hozzáférhetőség és a referensek számának hányadosaként előálló kapcsoltsági indexet. Az elemzések egyik tanulsága az volt, hogy a kapcsoltsági index egyenesen arányos a koherencia fokával, és fordítottan arányos a szemantikai összetettség mértékével. A másik fontos konklúzió szerint a szöveg jelentésbeli komplexitása összefügg a referensek és a csomópontok arányával: minél több csomópont szimbolizál egy referenst, annál kapcsoltsabb lesz a szöveg, ugyanakkor a lokális és a globális koherenciaképzés tényezői egyaránt, s részben egymástól függetlenül fokozhatják a szöveg kapcsoltságát,

csökkentve ezzel a megértésre fordított mentális erőfeszítéseket. Jól példázza ezt Radnóti *Február* című verse (2), amelyben a csomópontok száma jóval meghaladja a referensekét, így viszonylag magas átlagos argumentumkapcsolatot és beágyazottságot kínál, mely a nem kiugró globális (keret alapú) konnektivitás mellett is a legmagasabb indexet eredményezi.

A jövőben mindenekelőtt az itt javaslatba hozott módszer további alkalmazását, valamint empirikus, kísérleti megalapozását lehet szorgalmazni. Ez egyfelől lehetőséget adhat a jelenleg heurisztikus értéktartományok korrekciójára és finomítására, másfelől utat nyithat az „online” befogadási tényezők beépítése felé. Fontos ugyanakkor, hogy amennyiben a módszer kiállja az empiria próbáját, alkalmazható lesz további kísérletes vizsgálatok nyelvi anyagának sztenderdizálására és kvalitatív összehasonlító elemzések előkészítésére vagy kiterjesztésére is.

Irodalomjegyzék

- ARIEL, M. 2001. Accessibility theory: an overview. In: Sanders, T.–Schilperoord, J.–Spooren, W. (eds.): *Text Representation. Linguistic and psycholinguistic aspects*. Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins. 29–87.
- GIVÓN, T. 2008. Coherence in Text vs. Coherence in Mind. In: Van Dijk, T. (ed.): *Discourse Studies*. Vol. 2. London, SAGE. 258–303.
- GRAESSER, A. C.–GERNSBACHER, M. A.–GOLDMAN, S. R. 1997. Cognition. In: Van Dijk, T. (ed.): *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 1. London, SAGE. 292–319.
- PETŐFI S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PETŐFI S. J.–BENKES Zs. 1992. *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém, Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
- SANDERS, T.–SPOOREN, W. 2007. Discourse and text structure. In: Geeraerts, D.–Cuyckens, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 916–941.
- TOLCSVAI NAGY G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Measuring the Semantic Complexity of Poetic Texts – A Methodological Proposal

The study aims to answer the following questions: how can we define the semantic complexity of a poem, as well as how can we measure it. In order to elaborate an exact method of measurement, it focuses on the potentialities of synthesizing semiotic textology and cognitive text linguistics, approaching the model proposed by János Petőfi S. as a quasi-cognitive view of text representation. After theoretical

grounding, a hybrid (symbolic as well as connectionist) description is provided for analysing the complexity of the meaning of texts (i.e. their conceptual verbal sensus), the factors of which can be quantified in the process of measurement. The result of the quantification, namely the index of connectedness, is in inverse relation to the semantic complexity of the text. In the paper four test measurements are demonstrated, justifying the applicability of the method.